

Protektorátní *Kalendář paní a dívek českých* jako pokus zachovat prostor pro „veřejnou“ ženu*

Libuše Heczková

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
libuse.heczkova@ff.cuni.cz

SYNOPSIS

The Calendar of Czech Ladies and Girls Under the Protectorate as an Attempt to Maintain a Space for the ‘Public’ Woman

This study focuses on the activities of the Women’s Centre at the Czech National Council during the years 1938–1945. Using the example of its activities, and in particular the publication *Calendar of Czech Ladies and Girls*, it shows how the strategy of women’s public action gradually changed in a period that was hostile to women, when laws and norms were strengthened that obliged women to serve their country only through their procreative function, pushing women into the domestic sphere or into forced labour.

KEYWORDS

Kalendář paní a dívek českých; Ústředí žen; Národní rada česká; protektorát Čechy a Morava / *Calendar of Czech Ladies and Girls*; Women’s Centre; Czech National Council; Protectorate of Bohemia and Moravia.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2024.2.3>

Intelektuální historie ženského hnutí za druhé republiky a protektorátu je pozoruhodnou kapitolou tohoto složitého období. Podrobnější pohled může pochopit nejen samotné období, ale také roky následující, včetně vyvrcholení v roce 1950, pro ženské hnutí tak tragického. Válečné roky odkrývají zřetelně názorové divergence uvnitř ženského hnutí a násilná homogenizace mimo jiné ukazuje, jak rozmanité toto hnutí bylo. Specifickou kapitolou je osud ženských organizací, které v období první republiky značně rozšířily svůj počet a svoji činnost, a osud ženského tisku. Obojí se stejně jako všechny ostatní segmenty života vyrovnávaly s politickými změnami a tlaky a musely se začlenit do nového mocenského systému. Nové zákony a nové normy vedle jiných závažných drakonických aktů, jako bylo vylučování, potlačování

* Článek vznikl v rámci Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního rozvoje národní a kulturní identity na léta 2023 až 2027 (NAKI III) DH23P03OVV013 ALKARO — Almanachy, kalendáře, ročenky v českých zemích 1801–1945.

a vyhlazování, totiž ve velké míře zasáhly právě nově se rozvíjející ženskou veřejnou činnost. Německá nacistická ideologie, která prosazovala pouze domácí ženství s důrazem na jeho povinnost prokreace, a zákonodárství, které ji justifikovalo, formovala i zákony druhé republiky ve vztahu k práci a veřejné činnosti žen. Druhá republika a protektorát na jedné straně v podstatě vyloučily intelektuální práci a politickou činnost vdaných žen,¹ na straně druhé narostla potřeba ženské práce všude tam, kde byl nedostatek mužů, zvláště v zemědělství a průmyslu, což vyvrcholilo v zavedení systému nucené práce.² Požadovaná domesticita přitom nijak neprotiřečila, tak jako tomu bylo dříve, exploataci ženské práce.

V takovéto situaci bylo velmi komplikované udržet i ten sebeokleštěnější prostor pro veřejný hlas žen a pro ženskou politiku, kterou nemusíme nahlížet jen jako pří-
mou politickou stranickou a zastupitelskou činnost, ale hlavně ve smyslu „policý“ nebo spíše lépe a vážněji ve smyslu „péče o polis“. Možná právě pro tento důvod podrobné detailní pohledy do historie žen za druhé republiky a protektorátu mají ne-
bývalou významnou hodnotu.

Studiu ženského hnutí a žen vůbec v období protektorátu bylo v poslední době věnováno několik prací, které popisují dynamiku tohoto období. K nejvýznamnějším patří práce Melissy Feinberg (2006a; 2006b), Jany Burešové (2009) a Jitky Raškové (2017; 2018), které sledují konec rozbujeleho ženského světa první republiky v republice druhé a během protektorátu. Zároveň je naším cílem prozkoumat detailně jeden partikulární případ rozsáhlého tiskového dědictví českých kalendářů, které doposud zůstávaly poněkud stranou zájmu, a to včetně dědictví ženských a domácích kalendářů (srov. Kubíček 2024). I tyto veřejné tiskoviny se pochopitelně podvolovaly tehdejším zákonům, cenzuře a autocenzuře, a jejich autorky a autoři často stáli na hraně kolaborace s režimem, zvláště v období po nástupu R. Heydricha a po jeho smrti.³ Jitka Rašková ve své podrobné analýze situace ženského tisku a sporů popisuje situaci, v níž se i tento tisk formoval podle potřeb nové moci, a v závěru konstatuje:

V prvním roce existence Protektorátu Čechy a Morava lze ve vybraných časopisech pro ženy (Eva, Hvězda českých paní a dívek, List paní a dívek) sledovat obranné tendence, směřující k podpoře českého národa, jazyka, kulturních hodnot a tradic. Vlivem válečných změn (pád Francie, zemí Beneluxu) a stoupajícího tlaku cenzury začaly být čtenářky pravidelně seznamovány nejenom se situací na frontě a dobytých územích, ale především se životem německých žen v Říši. Časopisy přinášely reportáže o, hrdinství německých žen, které pracovaly a nahrazovaly muže v továrnách, na polích, ve službách a neustávaly ve své činnosti ani ve chvílích, kdy přišly

- 1 Zákon 379/1938 21.12.1938 signalizoval, že vdané ženy nesmí zůstat v státních službách včetně vzdělávání, resp. vstupovat do nich (srov. Bahenská — Heczková — Musilová 2017).
- 2 K problematice ženské nucené práce za protektorátu a v Sudetech, pracovní povinnosti pro ženy a některých pragmatických důsledcích pro pozici žen a genderovou rovnováhu srov. Musilová — Plachá 2019.
- 3 Tématem kolaborace v řadách českých žurnalistů se zabýval historik Pavel Večeřa v monografii *Žurnalisté mezi zradou a kolaborací* (2014), srov. též Bednařík — Jiráček — Köpplová — Končelík — Kryšpínová 2003.

o manžela či syna. Vše měly vykonávat v duchu nacistické propagandy, která ženy vykreslovala jako bojovnice usilující o vybudování nové evropské kultury a civilizace (Rašková 2018, s. 36).

Za vzor bylo dáváno hrdinství německých žen, které vychovávaly své děti v duchu nacionálního německého socialismu a vedly je k pochopení nového říšského myšlení: „[...] k tomu jim měla také dopomáhat nová koncepce protektorátního školství. Snahou nacistické propagandy na stránkách ženských časopisů bylo přesvědčit čtenářky o normalnosti tehdejšího života a o akceptaci nového politického uspořádání většinou českých žen“ (tamtéž). Rašková analyzovala tři časopisy, které měly již v první republice rozsáhlou čtenářskou obec. Představují jednak ty nejčtenější listy, což byla *Hvězda* a *List*, jednak stylový časopis *Eva*, jež v období republiky reprezentoval to pravděpodobně „nejlepší“ z ženského života (Pachmanová 2021). Vedle těchto časopisů se pokoušely ženy udržet i další periodika stejně jako ženské rubriky v denících, kde sledujeme podobné tendence jako v uvedených časopisech. Výjimkou svého druhu zůstala *Ženská rada* vydávaná liberální „deštníkovou“ organizací Ženská národní rada v čele s Františkou Plamínkovou, Miladou Horákovou, Ludmilou Zlesákovou Nosilovou a Růženu Vackovou st. Ženská rada byla orientována středově masarykovsky, jejím cílem byla vlastní ženská politika zasazující se o rovnost intelektuální, pracovní a zákonnou. Ještě v roce 1941, na sklonku její existence, se podařilo publikovat otevřenou anketu o tom, co je to feminismus, v níž zdaleka nešlo o obhajobu mateřství či sociálního mateřství a oslavu domesticity. Většina žen, které odpovídají, formulovala nebývale otevřeně. V centru odpovědí se prolínají dvě klíčová slova: svoboda a péče. Pozice časopisu *Ženská rada* tak jako samotné Ženské národní rady však byla velmi překérná, z hlediska protektorátní moci šlo o podezřelou organizaci, tak jako byly podezřelé jejich představitelky. Proti Ženské národní radě nestála jen oficiální moc, ale také se do jisté míry proti ní postavily nacionálně orientované ženy, které politicky a strategicky odmítaly liberální emancipační program rovnoprávnosti a pokoušely se prosazovat konzervativnější pojetí ženství.⁴ Možnost setrvat integrálně bez kolaborace na svým pozicích ubývalo, roku 1942 ŽNR definitivně ukončila činnost.⁵ Ženský svět v dobových tiskovinách lze tedy sledovat z různých úhlů pohledu a s různou optikou. Ráda bych zvolila literární, kulturní pohled,

4 Jitka Rašková se v obou citovaných článcích (2017; 2018) zabývala složitými vztahy původně mnohvrstevnaté, aktivní, politické a sociální ženské kultury ve chvíli, kdy se tato začala násilně homogenizovat pod tlakem německé moci, a to ve směru čím dál více patriarchálnějšího pojetí ženství. Nestačilo jen obrátit ženy k národním úkolům, ale podstatné bylo odvrátit je od veřejného působení vůbec a umístit je do středu rodiny a domova, přijmout nacistickou představu ženy, která svým mateřstvím a domácností podporuje Říši, a pokud je třeba, zapojí se do válečného průmyslu.

5 „Ženská národní rada fakticky skončila svou aktivní samostatnou činnost v roce 1940. Definitivní konec činnosti spolku znamenal dopis svolavatelkám odborů Ženské národní rady o likvidaci ze dne 10. 9. 1942 a dopis klubům Ženské národní rady ze dne 18. 9. 1942. Dopisy obsahovaly doporučení vedení Ženské národní rady členkám, aby se rada rozešla, neboť nemůže ve změněných společenských poměrech plně pracovat“ (Burešová 2001, s. 88–89).

který se nám otevřel díky novým výzkumům českých kalendářů, almanachů a ročenek, jež doplňuje bohatý archivní materiál. V letech 1940–1943 se objevil na českém válečném trhu *Kalendář paní a dívek českých*, vydávaný Ústředím žen při Národní radě české.⁶ Dal si za cíl navazovat na jiný, starší ženský kalendář, jež přestal vycházet již na počátku dvacátých let. Esteticko-emancipační konzervativní styl tohoto kalendáře, jemuž vtiskla výtvarnou podobu Zdenka Braunerová, neměl v nové republice své místo. Sdružoval širší skupinu literárních přátel redaktorky Růženy Jesenské. Elitní kalendář nemohl sloužit novým potřebám republiky, samotné ženské hnutí se posouvalo od nacionálních otázek k jiným problémům — politickým, sociálním, ekonomickým —, jimž kalendář založený na ideově-estetickém podkladě nemohl sloužit. Ženské hnutí a celý ženský svět nové republiky měly nyní k dispozici mnohem flexibilnější tribuny. Noviny zaváděly stránky pro ženy, psané ženami, novinářky, které se mnohdy samy stylizovaly do rolí nových republikánských „civilizovaných“ žen, radily, vychovávaly a bavily své čtenářky v politických denících všech barev. Objevila se také celá řada dalších tiskovin — týdeníků, čtrnáctideníků, měsíčníků — přímo cílených na ženské čtenářstvo. Kalendáře z ženského života nezmizely, ale zůstaly spíše jako praktická pomůcka na venkově (Heczková 2024).

Protektorátní *Kalendář*, vydávaný Ústředím žen, jako by se chtěl vrátit o desítky let zpět. Gesto tradice mělo své dobové opodstatnění, historická a feministicky a kulturně konzervativní pozice Ústředí zapadala do tiskových strategií českých elit.⁷ To, že *Kalendář paní a dívek českých* jako konceptuální tiskovina měl dlouhou přípravu, nebylo na závadu. Do hry vstupovala pochopitelně zcela zásadním způsobem cenzura, kalendář i proto musel být koncipován jako poněkud bezčasý. *Kalendář paní a dívek českých* umožňuje podívat se na některé aspekty ženského hnutí za protektorátu a seznámit se s rolí, kterou hrálo za války několik významných žen, jež se na kalendáři podílely. Především Marie Tumlířová,⁸ politička a žena zvyklá pohybovat

-
- 6 Národní rada česká (dále jen NRČ) svou činnost vyvíjela v letech 1900–1950, přičemž v jednotlivých funkčních obdobích (1900–1918, 1918–1938, 1939–1945, 1945–1950) se její název, činnost a uspořádání měnily vlivem politických událostí (Kodetová 1970). Dne 6. 6. 1939 se NRČ pod vedením svého tehdejšího předsedy prof. dr. Jana Kaprase transformovala podle rozhodnutí tehdejšího prezidenta Emila Háchy. NRČ se stala jednotnou organizací řídící český kulturní život. V rámci, daných politickou situací, měla v různých formách a v různých svých součástech možnost podporovat českou kulturu a vzdělávání.
- 7 Srov. podrobný přehled dobových periodik a sborníků (Brabec 2023). Kalendář není zařazen do tohoto přehledu právě kvůli své nejasné fragmentárnosti.
- 8 Marie Tumlířová (9. 6. 1889 Hradec Králové — 8. 8. 1973 Lugano, Švýcarsko), československá poslankyně, členka agrární strany, po Mnichovu členka Klubu poslanců Národní jednoty (Musilová 2007, s. 116, 117). V roce 1948 se jí podařilo uprchnout z Československa, nejprve pobývala v exilu v Paříži, následně v Mnichově. V období 1951–1957 pracovala pro Svobodnou Evropu jako redaktorka venkovské redakce (pod pseudonymem Marie Chaloupecká), věnovala se zájmům československých venkovských žen (diskusní pořady *Horačky* a *Novačky* o situaci na venkově v Československu), psala do exilových časopisů (*revue Návrat*, *Novina*, *Hlas exilu*, *Agrární věstník*), byla členkou ACEN při Evropské radě ve Štrasburku, Rady svobodného Československa. Byl na ni neúspěšně spáchán atentát československou tajnou službou (srov. Janovský-Drážďanský 1995, s. 19). Do penze odešla v 68 letech. Manžel Bohuslav byl odborník v oblasti zemědělské statistiky a ekonomie, syn Jan

se ve vrcholných politických orgánech, redaktorka a filoložka Běla Veselá, kunsthistoričky Alžběta Birnbaumová a Růžena Vacková. Ústředí kromě *Kalendáře* vydalo dva sborníky, *Žena v dějinách národa* a *Žena v umění dramatickém*, které jsou dodnes cenné specifickým zaměřením na historii žen. Dokumenty Ústředí žen, zachované ve fondu Národní rady české, neosvětlují jen samo vydávání *Kalendáře*, ale také to, jak se v ústupcích násilné bezskrupulózní moci postupně rozložila dobře míněná snaha o zachování ženské agendy.

ÚSTŘEDÍ ŽEN

Co bylo Ústředí žen při Národní radě české? Ústředí v druhé republice založily ženy ze Sdružení akademicky vzdělaných žen, které se snažily propojit ženské síly v opozici k Ženské národní radě, odsouvající tak na okraj její liberální středostavovské emancipační směřování.⁹ Do centra postavilo národní české zájmy, zájmy venkovských žen, propagaci konzervativnějšího způsobu ženského života s důrazem na mateřství a jeho kultivaci pro potřeby národa a společnosti. Žena jako hospodyně a matka, jakkoliv měla zcela jinou roli než muž, měla být žena vzdělaná a moderní. To však neznamenalo, že by ženy měly přijmout podřízené postavení, politické i ekonomické. Jak napsala Melissa Feinberg: „[...] nebylo záměrem vedení zbavit ženy moci a vlivu v politice. Stejně tak v ekonomické sféře podtrhovaly, že žena musí zůstat nezávislá, a to i finančně“ (Feinberg 2006a, s. 172). V čele těchto snah stála Marie Tumlířová, jež se stala předsedkyní, místopředsedkyní pak Míla Balcarová. Příprava organizace trvala celý podzim. 9. 12. proběhla ustavující schůze, informace přinesl i tehdejší rozhlas: „Ženám národa českého a slovenského! Není myslitelné, aby všechny [...] oblasti národního života neměly být obohacovány účastí duše, citu, a práce žen československého národa.“¹⁰

Ústředí žen chtělo nabízet podporu všem ženám a kultivovat všechny obory života, v rámci ÚŽ měly vzniknout jednotlivé podobory, které měly mít svoji vlastní

Tumlíř, budoucí významný advokát, byl v roce 1948 zatčen při přechodu hranic, o rok později se mu podařilo z komunistického vězení uprchnout a dostat se na Západ.

9 Již 25. 10. 1938 přišla od Sdružení akademicky vzdělaných žen, tedy organizace, z níž se postupně vyvinulo ÚŽ, explicitní výtka Františky Plamínkové a Ženské radě, že se Ženská národní rada málo stará o ženy v samostatných povoláních, v živnostech a zemědělství (viz Rašková 2018).

10 Podle zápisů ze schůzí výboru ÚŽ měly k ÚŽ patřit vlivné a společensky uznávané ženy, poslankyně, političky (převládaly bývalé členky agrární strany), akademičky, předsedkyně sociálních a kulturních organizací, úřednice, novinářky a také vlivné manželky, např. G. Preissová, R. Jesenská, F. Kleinschnitzová, Z. Dyková-Hásková, A. Berkovcová, M. Balcarová, M. Hodačová, B. Krchová, E. Medková, E. Malypetrová, R. Nasková, A. Podlipná, M. Provazníková, A. Rottová, A. Roškotová, M. Sekerová, B. Sixtová, R. Vacková, A. Vetterová-Bečvářová, A. Mrskočová, L. Zatloukalová-Coufalová, J. Bařková-Žáčková, F. Zeminová, H. Švehlová-Černá. Ústředí bylo koncipováno jako nová jednotná síla čelící zmaru a zoufalství po Mnichovu, ženy měly stát „po boku“ mužů na veřejnosti. Některé z těchto žen se v ÚŽ neangažovaly, zůstávaly však v zápisech ze schůzí. NA, fond NŘČ, kart. č. 288.

agendu (politickou, národohospodářskou, zahraniční, kulturní, školskou, sociální, společenskou, tiskovou, tělesně výchovnou). Jednotlivé podobory se postupně ustavovaly a formulovaly svoje cíle. Zápisy ze schůzí Ústředí ukazují, že se v této nové organizaci měla soustředit tehdejší středová a pravicová ženská elita, včetně takových osobností jako Marie Provazníková (náčelnice československého Sokola), Vlasta Koseová (zakladatelka skautingu) nebo zakládající osobnost moravského pokrokového ženského hnutí Ludmila Zatloukalová Coufalová. Ambice nebyly malé, a to včetně politických. Pravicová orientace na národ a na mateřství nijak neměla umenšovat nárok na veřejné působení, naopak mateřství mělo podtrhovat potřebu společnosti jako celku:

Žena musí se v současné podobě projevit skutečně žensky, tj. dovésti podchytiti mužskou část národa v okamžiku eventuálního zoufalství a ztráty rozvahy. Proto ale žena musí vyjít z rámce své rodiny, aby vnesla mateřské uklidnění do veřejného života a stala se novou Libuší věšticí lepší příští, ale potom opět mizící v neznámu. [...] Ženy si musí uvědomit, že kromě mateřství fyzického jest ještě mateřství duchovní, které naplňovala žena pokud se týče veřejného života dosud pouze ojedinele (legendárně). Emancipace měla ten dobrý výsledek, že posílila sebevědomí ženy, a dnes není potřebí nic jiného, než aby toto sebevědomí našlo správné zaměření. Dosud je nemělo, protože ženy, pokud se zúčastnily veřejného života, všude napodobily pouze mužskou činnost, a nevnuly ani trochu specifické noty do všeho toho, co se dělo. Božena Němcová, Karolina Světlá a jiné zůstaly ojedinelými sloupy. My všechny musíme se opět státi Němcovými. Musíme především chtít pro národ trpět, a ne pro sebe vydělávat.

Role ženy v životě, ve společnosti a v politice měla vzrůst právě tím, že se ženy přihlásily ke své „přirozenosti“, z ní měla společnost čerpat novou sílu. Ženy měly být spásou, silou milosrdenství a odpuštění, odpovědnosti a uzdravující náručí. Taková žena musela být vzdělaná, podle svých schopností se také měla účastnit veřejného života. Ústředí se rozhodně nevzdávalo politického působení, politický výbor, byť byl založen až v únoru 1939, byl připraven k veřejným intervencím. Vliv této organizace vzhledem k osobním kontaktům nebyl zanedbatelný. Prosazovat zájmy žen měl napomoci silný tiskový odbor, složený z novinářek, jejichž jména profilovala tehdejší deníkové ženské rubriky, včetně Zdenky Watersonové nebo Marie Russové či Olgy Vojáčkové. Zákonné normy druhé republiky upravující práci žen a školství stály proti těmto snahám. Poslankyně Národní jednoty Jaromíra Baťková-Žáčková¹¹ v dopise z 22. února 1939 velmi znepokojeně popsala důsledky nových zákonů na sociální péči: „V posledních dnech byla řada sociálních pracovnic, pracujících v Ochráně pro matky a kojence, propuštěna, a tím pochopitelně je nesmírně zhoršena situace pro matky a děti z nejchudších vrstev lidových, nejnnutnější ochrana a péče, kterou sociální pracovnice zachránily sta životů kojenců zejména v chudých krajích naší země Moravskoslezské, jako je Českomoravská Vysočina, Valašsko, Malá Haná, některé kraje Slovácka.“ Přípravovaná reforma nižšího a středního školství

11 Jaromíra Baťková-Žáčková, slezská sociálně demokratická poslankyně Národního shromáždění v letech 1935–1939 a pak 1945–1948, za války byla vězněna, účastnila se odboje, po únoru 1948 odešla do exilu (Musilová 2007, s. 96).

podle Bařkové-Žáčkové poškodí již špatnou situaci: „Všichni se ptají, zda vůbec mají posílat dívky do školy.“¹² Neposílat dívky do školy by podle Bařkové bylo „velmi zlé“.

To skutečně „zlé“ přišlo 15. března 1939, a to i pro zastánkyně diferenčního feminismu, ženy věřící ve zvláštní mateřský mesiášský úděl. Okupace je aspoň na chvíli sjednotila.¹³ S novou mocí však přišlo nové politické uspořádání, které v souladu s ideologií nacismu ženu marginalizovalo. Jednotný politický orgán nového protektorátu Národní souručenství ženy zcela vyloučil. Politická angažovanost žen se stala něčím, co ženě nepřisluší. Když Ústředí žen obnovilo svoje stanovy podle nových zákonů, o politickém působení nebyla ani zmínka:

Ústředí žen, založené jako odbor NŘČ na podzim r. 1938 jako vrcholná instituce svépomocná ve věcech národních, sdružuje ženské pracovnice ze všech oborů, zvláště se zřetelem k oborům speciální ženské práce. Stará se o uplatnění žen v životě veřejném i soukromém. Vysílá své odborné pracovnice ke spolupráci v ostatních ústředích NŘČ. [...] Zkoumá odborně významné časové otázky dotýkající se českých žen se zřetelem k jejich plnému uplatnění v národním životě po stránce kulturní, mravně-výchovné, hospodářské, politicko-právní a sociální. Udržuje styk s důležitými ženskými pracovními institucemi, středisky a organizacemi, aby ideový program Ústředí žen našel co nejširší uplatnění a uskutečnění. Zpravuje veřejnost o své práci všemi propagačními prostředky (tisk, přednášky, rozhlas, příp. časopis apod.).¹⁴

Členky protektorátního ÚŽ se postupně stále více podvolovaly nové nacistické moci. Ale jak píše již citovaná Melissa Feinberg v knize s výmluvným titulem *Elusive Equality*, nebyly to nacistky ani fašistky, domnívaly se, že spoluprací s okupační mocí lze dosáhnout stále nějakých cílů a také že se jim povede zachovat ženskou agendu. Nebyly však příliš úspěšné, prostor pro ženskou politickou aktivitu se stále více zužoval a čeští politici-muži, kdysi jejich spojenci, měli na tom svůj velký podíl.

ÚŽ se dostalo do soukolí schizofrenního protektorátního života a stále větší podvolování se moci rozkládalo organizaci zevnitř. Některé ženy se přidávaly na stranu známých kolaborantských organizací, jako byly Liga proti bolševismu a Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, na druhou stranu mnoho žen z ÚŽ pracovalo pro odboj.

¹² Dopis Jaromíry Bařkové-Žáčkové z 22. února 1939. NA, fond NŘČ, inv. č. 129, kart. č. 289.

¹³ Z této doby se zachoval dopis Jarmily Glazarové: „Vrátila jsem se právě v den okupace. Po všech událostech poslední doby je mi jasné, že nemohu zůstat stranou, mimo dění. Jako vždy až dosud důsledným samotářem. Prosím, abyste příště laskavě mne opět uvědomily, nejsem z těch, kdož na členství nereflktují. Dnes nikdo nemá práva zůstat mimo, a doufám, že i se mnou bude počítáno“ (dopis ze dne 27. 3. 39, NA, fond NŘČ, kart. č. 288). Domnívám se, že i přes některé excesy zůstalo ženské hnutí ve svém odporu vůči okupantům jednotné. Názorové neshody a vnější projevy nebo mlčení často zakrývaly vnitřní spojení.

¹⁴ Základní řád Ústředí žen při Národní radě české. NA, fond NŘČ, kart. č. 288.

SPORY O MOŽNOST POLITICKY PŮSOBIT

Bezprostředně po okupaci v březnu 1939 vzniklo na území tzv. Protektorátu Čechy a Morava Národní souručenství, kde byly sjaty všechny politické a společenské síly. V průběhu okupace bylo zde organizováno až 97 % dospělé mužské populace, zatímco celá ženská populace byla od počátku vyloučena. Ženy tak vlastně ztratily politickou rovnost, kterou postupně získávaly od druhé poloviny 19. století: „Národní souručenství deklarovalo tento krok jako krok na ‚ochranu‘ žen. [...] Vedení NS bylo jednotné v názoru, že ženy nemají v takovýchto složitých časech dost nervů angažovat se v politice [...]“ (Feinberg 2006a, s. 176). Takovéto uspořádání vyvolalo zcela pochopitelně mezi politicky aktivními ženami zděšení. Nechtěly být vylučovány z veřejného života bez ohledu na politické spektrum, na sociální původ a náboženství. Vehementně protestovaly, byť nemohly protestovat otevřeně na veřejnosti. Využívaly dopisů a písemných protestů. Dopisy bývalých ženských politických špiček svým mužským kolegům a prezidentu Háchovi jsou plné frustrace a znechucení. Ženy své vyloučení vnímaly jako zradu a příkoří, neboť považovaly „spoluúčasť a spolupráci s muži ve všech sférách života a práce společnosti“ za přirozenou a vážnou.¹⁵ Ženy z obou existujících organizací ŽNR i ÚŽ se celý rok 1939 snažily situaci změnit. Bez úspěchu. Na jaře roku 1940 se k prezidentu Háchovi dostala skupina osmi žen s různorodým politickým zájmem pod vedením Marie Tumlířové¹⁶ a vyjednané přijetí do Národního souručenství za omezených podmínek — ženy se směly zabývat jen sociálními, vzdělávacími problémy a ženskými tématy, organizovat se mohly jen na regionálních úrovních. Vyjednané podmínky vzbudily velkou nevoli mezi ostatními představitelkami ženských organizací. Takto pojaté členství celkem oprávněně vzbudilo pocit, že ženy jsou brány jen jako druhořadé: „Prohlašuji současně, že právě pro dosažení bratrského semknutí všech Čechů protestuji proti tomu, že jako uvědomělá česká žena nemám mítí rovná práva a rovné povinnosti v politické organizaci českého národa, a žádám naléhavě, aby v době nejkratší byly ženy prohlášeny za rovnoprávné členy Národního souručenství s muži.“¹⁷

Touto akcí, která ale nebyla aktivitou celého Ústředí, se prohloubil spor mezi ÚŽ a Ženskou radou, byť iniciativa byla podle všeho vedena dobrou vůlí uchovat ženě možnost alespoň nějakého vlivu ve společnosti, uchovat jí veřejnou autoritu.

15 Uvedená citace je z dopisu starostky Svěsedic Ludmily Zatloukalové Coufalové, představitelky Ženské organizace pokrokových žen, prezidentu Háchovi (Burešová 2009, s. 88). Podobné dopisy registruje také Feinberg (2006a) hlavně od bývalých poslankyň agrární strany. Korespondence žen představitelkám protektorátní moci představovala platformu pro protesty žen. Výzkum ženské emancipace v archivech ukazuje, že šlo o poměrně častý způsob, jak vyjádřit svoji nevoli a dožadovat se změn.

16 V delegaci byly Marie Tumlířová, Míla Grimichová, Anna Jungwirthová, Milada Šmejcová, a také politicky neorganizovaná sochařka Karla Vobišová a spisovatelka Pavla Buzková.

17 Dopis Františky Plamínkové z 6. března 1940: NA, fond 627 ŽNR, inv. č. 19, kart. č. 1, tak, jak jej cituje Rašková. Ženy byly vyzývány k protestům pomocí dopisů, Ludmila Zlesáková Nosilová, Milada Horáková a Františka Plamínková také formulovaly petici. Proti se významně stavěla bývalá poslankyně Anna Mrskočová a Ludmila Zatloukalová Coufalová. Podrobnější popis Rašková 2017 a Feinberg 2006a.

Výsledky a způsob jednání, včetně toho, že delegace nebyla nijak konzultována s dalšími členkami ÚŽ, znepokojil i ty ženy, které byly vůči Tumlířové dosud loajální. Na zasedáních výboru ÚŽ některé klíčové reprezentantky českých žen, jako sokolka Marie Provazníková nebo zakladatelka skautingu Vlasta Koseová,¹⁸ tuto svévolnou akci s nevolí odmítly a další opět protestovaly v dopisech. Okleštěné přijetí žen do Národního souručenství potvrdilo změnu postavení žen v české společnosti. Změnu, kterou se započala destrukce nacionálního ženského hnutí, jak se postupně utvářelo od druhé poloviny 19. století.

CYKLY ČESKÁ ŽENA V DĚJINÁCH NÁRODA A ŽENA V UMĚNÍ DRAMATICKÉM

ÚŽ se marně pokoušelo uchovat ženský vliv na politiku, svou snahou zachovat účast na životě ve společnosti se dostávalo na tenký led a za nezřetelnou hranici počínající kolaborace. Pokud se ženy nemohly aktivně projevat politicky, věnovaly se projektům, které v omezených mantinelech měly uchovat národní smysl ženství, jeho kulturní poslání, jeho politický i ekonomický význam. Činnost měla také pragmatický rozměr — pomáhala materiálně přežít: přednášky, texty, veřejná vystoupení byly honorovány. Podařilo se realizovat dva velké projekty. V první řadě to byly oslavy 80. narozenin Hany Kvapilové. Šlo o nebývale komplexní akci, čítající výstavu věnovanou Haně Kvapilové, koncerty, přednášky, rozhlasové pořady. Dokonce i Jaroslav Kvapil v jednom z dopisů adresovaných ÚŽ upozorňoval na to, že jsou mezi českými herečkami i mnohé jiné, jež by si též zasloužovaly pozornost. Tištěnou stopou po této masivní vzpomínkové akci je obsahově velmi cenný sborník *Žena v umění dramatickém* v redakci tajemnice ÚŽ Běly Veselé z roku 1940, jenž obsahoval rozsáhlou studii Růženy Vackové *Současné české herečky* a monografické portréty hereček Hany Kvapilové (od Pavly Buzkové), Marie Hübnerové a Leopoldy Dostalové (od Miroslava Rutteho).

Druhým velkým projektem započatým již v období druhé republiky bylo vzdělávání žen, jež ÚŽ pořádalo trochu podle vzoru Ženské rady a jejích škol Boženy Němcové. Také z těchto přednášek vznikl sborník, vydaný v létě 1940 pod názvem *Česká žena v dějinách národa*. Měl být výrazem národního historického programu ÚŽ, redigovaly jej členky výboru Růžena Bednaříková-Thurnwaldová, Alžběta Birnbaumová, Marie Tumlířová a Běla Veselá. Přednášky zde otištěné byly pořádány na podzim 1939 a na jaře 1940 v knihovně Ústředí ve Valentinské ulici a v Lobkowiczově paláci. V předmluvě ke sborníku (původně proslovu při zahájení cyklu přednášek) předseda NRČ Jan Kapras přisoudil ženě mesiášský úkol být „tmelem“ národního společenství, obětovat svůj život rodině a národu. „Volal“ ženy k jednotnému úsilí a povinnosti k národu a půdě. Kaprasův projev určil dobový smysl ženství jednoznačně a také Ústředí žen samého:

18 Podle zápisu z počátku dubna ze zasedání výboru ÚŽ Provazníková a Koseová po poměrně ostré hádce opustily výbor; byly pak nadále zapisovány jako účastnice a vždy byly omluveny. NA, Fond NRČ, kart. č. 289/2. Provazníková se zcela stáhla z veřejného působení. Viz rozhovory s její vnučkou: <https://www.youtube.com/watch?v=lEl2X2Hxdlo>.

Výrazem této snahy společné práce je ustavení Ústředí žen při Národní radě české, které rozvíjí svou činnost, aby přitahovalo, podněcovalo a spojovalo. Česká žena má v dějinách národa tolik vzácných příkladů aktivity, že může s pýchou navázat na tuto krásnou tradici a pokračovati v ní dnes, kdy je třeba její součinnosti v drobné práci i v činnosti tvůrčí [...]" (Kapras 1940, [s. 7]).

Další část tohoto projevu již však v tištěné podobě neobjevila, Kapras v něm totiž připouštěl i jiné úkoly žen než úkoly mateřské:

[...] ve všech dobách našich národních dějin měla žena, kromě své přirozené funkce mateřské a hospodyňské, která jí byla uložena dělbu práce, i neobyčejný a podstatný význam na spoluvytváření naší národní kultury a všech, i politických osudů našeho národa. Cyklus byl uspořádán z tohoto zorného hlediska, neboť chce ukázat právě dnešní době, že i při zachování naprosto nedotčeného úkolu mateřského a ženství je žena schopna takových úkolů a funkcí, které plynou z podstaty ženství. [...] tendence tohoto cyklu má za úkol dokázat především ženám, že práva dobývají se vždy na podkladě výkonné práce, práce pro celek národní.¹⁹

Publikované stati sice intenci rámcově naplňovaly, šlo však o nacionálně orientované historizující texty: „Sborník obsahuje monografické stati Jana Filipa (kněžna Libuše), Josefa Šusty (Eliška Přemyslovna), Zdeňka Kalisty (Zuzana Černínová) a souhrnná pojednání Alžběty Birnbaumové (žena doby přemyslovské), Václava Vojtíška (žena doby husitské), Flory Kleinschnitzové (žena v době národního obrození), Alberta Pražáka (žena v 19. století), Pavly Buzkové (žena přelomu století), Anny Masarykové (žena ve výtvarném umění) a Mirko Očadlíka (žena v české hudbě)“ (Brabec 2023, s. 42). Návrhy dalšího cyklu přednášek pro rok 1941 se měly týkat nejdůležitějšího tématu, které ÚŽ propagovalo, české ženské práce a jejího smyslu v národním společenství. Realizované cykly se však nakonec týkaly národopisu a lidového umění za účasti předních folkloristů Jiřího Horáka, Karla Chotka, Karla Černožského, etnografky Vlasty Fialové a také dialektologa Františka Trávníčka. Většina přednášejících byli odborníci a odbornice, jejichž autorita byla i ve válce nezpochybnitelná. Zdravotní výchovu žen přednášela Miroslava Fügnerová-Klímová, o biologické podstatě ženy mluvil lékař Jan Bělehrádek, o duševním zdraví ženy filozofka Albína Dratvová, sociolog a ekonom Theodor Pistorius se zaměřil na význam ženy v národním hospodářství, sociolog Otokar Machotka na otázky rodinné a Anna Horáková přednášela o ženské práci.²⁰ Tyto přednášky se již nepodařilo publikovat, ale byly využívány v rozhlasových pořadech. Pozoruhodné na nich bylo, že se snažily nepodléhat nové normě redukovat ženu jen na prokreační nebo námezdní sílu. Žena jako posluchačka byla oslovována nejen jako služebný živel, nýbrž jako ekonomicky nenahraditelná

¹⁹ Strojopis projevu ministra školství a národní osvěty Jana Kaprase, NA, fond NŘČ, inv. č. 129, kart. č. 289.

²⁰ Z nich mnozí pracovali v tehdejších úřadech, ale zároveň byli spojeni s odbojem. Např. Jan Bělehrádek byl aktivním členem Petičního výboru Věrní zůstaneme, Otokar Machotka a Theodor Pistorius byli vězňeni. Některé z přednášek se zachovaly ve strojopisech s cenzurními zásahy, NA, fond NŘČ, kart. č. 288/2.

součást moderní společnosti. Toto pojetí lze sledovat jako červenou nit hlavně v přednáškách sociálnědemokratického sociologa a ekonoma Theodora Pistoria, který byl ovlivněn skandinávskými teoriemi hospodářství, kde ženský živel představoval nezastupitelnou úlohu.²¹

Cykly přednášek stejně jako všechny další projevy podléhaly cenzuře, témata byla vybírána tak, aby je bylo těžké napadnout, ale aby se přitom nepodvolovala politickým tlakům okupantů. I po zkušenostech s předcházejícími cykly, kdy byla dokonce cenzurována báseň Boženy Němcové *Ženám českým*, se ÚŽ snažilo předcházet třecím plochám. Přednášky proto lze vnímat jako záchovnou strategii, pokus uchovat pro ženu prostor, vzdělávat ji a rozvíjet. Tato strategie byla podobná jiným obranným mechanismům společnosti formované neustálou veřejnou schizofrenií a strachem. Postupně však takovýchto možností ubývalo. To se týkalo i další aktivity, kterou ÚŽ ještě stihlo realizovat.

KALENDÁŘ PANÍ A DÍVEK ČESKÝCH

V roce 1940 se Ústředí žen při NR rozhodlo obnovit vydávání *Kalendáře paní a dívek českých*. Kalendář na rok 1941 byl vydán za podpory Milady Topičové v Topičově edici ve vydavatelství Politika, nákladem 300 výtisků. Druhý ročník *Kalendáře* byl již výrazně poznamenán politickou situací, došlo ke značnému časovému zdržování publikace, cenzura nepovolila vydání dříve než v roce 1942.²² Toto pozdržení vedlo v roce 1942 k vnitřní destrukci kompozice, a k ještě silnějším obsahovým zásahům, úzce spojeným se situací před heydrichiádou a po ní. V roce 1942 se totiž začal připravovat již také *Kalendář* na rok 1943, který měl zahrnovat témata jako „hospodyňství“ (tímto neobvyklým slovem nemám na mysli jen vedení domácnosti, ale i vedení venkovského hospodářství blízkého domu, jež zahrnovalo drůbežářství, mlékařství, domácí výrobu a podobně), výtvarné práce žen, náměty národopisné a historické. Nakonec došlo ke sloučení obou ročníků, vznikl nekompaktní celek s velkým počtem článků, jež znamenaly politickou úlitbu. Prostor, který měl poskytnout ženám trochu svobody, anektovala vynucená loajalita. Jiří Brabec ve svém přehledu protektorátního tisku napsal:

21 „Největší pozornost Pistoriusova platila spotřebě, kterou považoval za přehlíženou v ekonomických pojednáních. V knize *Co znamená spotřeba pro hospodářský život* (1932) využil soudobé literatury a statistických dat k rozebrání tohoto jevu z ekonomického, ale také sociologického hlediska, pokud jde o její sociální diferenciaci, včetně začlenění úvah o vlivu zvyku a módy. Tu ostatně považoval za „nejsilnějšího činitele, který ovlivňuje spotřebitele při volbě nakupovaných předmětů“, jehož panství je neomezené. Po válce ve spisku *Lidová a umělecká výroba* (1946) plédoval za podporu drobné řemeslnické a umělecké tvorby navazující na tradice a udržující vysokou kvalitu kusové produkce, opět v silné inspiraci zkušenostmi skandinávských zemí“ <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Pistorius_Theodor> [23. 9. 2024].

22 V zápise 16. 9. 1941 je referováno, že cenzura nedovolí vydat *Kalendář* na rok 1942 do konce roku 1941. NA, fond NRČ, inv. č. 129, kart. č. 290/1.

Každý totalitní systém se opírá o princip totálního nároku na člověka. Nespokojuje se se zmanipulováním veřejné sféry, uzavřením člověka do institucionálních rámců, z nichž nemůže vystoupit, ale současně hledá možnosti, jak podchytit soukromý svět zálib a potřeb individua. Některá periodika díky aktualizacím nejrůznějších témat, čerpaných z minulých i soudobých zdrojů, vytvářela zóny, které se regulativní funkci vzpírají. Nacisté si toho nebezpečí byli vědomi. Někdy se uchýlovali k zákazu celého žánru (například Goebbels zakázal literární kritiku a satiru), jindy se snažili do této sféry, chránící svou osobitost, umístit alespoň ideologický komentář (Wolfram von Wolmar nařídil uveřejňovat politické články v společenských a obrázkových listech i v sešitových edicích dobrodružné četby) (Brabec 2023, s. 7).

Původní *Kalendář*, na který se ženy v Ústředí rozhodly navazovat, začal vycházet roku 1888 nákladem Františka Batovce: „Vedle obvyklých rubrik přinášelo kalendárium přehled činnosti českých emancipistek, rady pro domácnost, inzerci a také — především — ženskou beletrii a ilustrace, jež tvořilo přetiskování výrazných výtvarných děl. Prestiž *Kalendáře paní a dívek českých* byla dána literárními jmény, která zajišťovala beletristickou část: Karolina Světlá, Teréza Nováková, Žofie Podlipská, Eliška Krásnohorská, Irma Geisslová, Pavla Maternová, Věnceslava Lužická-Srbová, sestry Anna a Eliška Řehákovy, Růžena Jesenská. Objevil se zde také mladý Vilém Mrštík a později např. Luisa Ziková“ (Heczková 2024, s. 31).

Ženy byly vedeny k zájmu o lidovou kulturu, domácnost a národní kulturní potřeby. Od roku 1891 vydával *Kalendář* Jan Otto, v této době cílila publikace na české měšťanské dámy i svými ilustracemi, reprezentativnost *Kalendáře* posílila pevná vazba s vyraženou ilustrací čtoucí dámy od Adolfa Liebschera. Teréza Nováková charakterizovala *Kalendář* jako publikaci typickou pro ženu přelomu 19. a 20. století, představující „osobnost české ženy počátku století, osobnost poněkud sentimentální, ale velmi opravdivou, uspávající se poněkud retrospektivními sny, ale přitom zaujatou celým řetězem potřeb a otázek dneška“ (Nováková 1901, s. 248). Od 14. ročníku, tedy od roku 1903, převzala kalendář Gabriela Preissová. Vizualní podobu *Kalendáře* v mnohém určovala Helena Emmingerová. V roce 1910 se redaktorkou stala Růžena Jesenská a původní Liebscherova elegantní dáma ustoupila ornamentice Zdenky Braunerové, která začala typograficky upravovat celý *Kalendář*. Změnil se okruh přispěvatelů a přispěvatelek. Pod vedením Jesenské měl *Kalendář* jiné publikum, než byly ženy v domácnosti, a měl zjevně uměleckou ambici. Nový protektorátní *Kalendář* se hlásil k tomuto výrazně profilovanému počínu: „Přítomný náš kalendář navazuje na *Kalendáře paní a dívek českých*, které vycházely od roku 1887 až do roku 1918, a byly dlouhá léta redigovány letos zemřelou básnířkou Růženu Jesenskou. Tyto kalendáře byly kdysi skutečným kulturním přínosem do života našich žen a my obnovujeme tento starý dobrý zvyk, činíme tak s nejlepším úmyslem prospěti našim ženám a potěšiti je“ (Veselá 1940, s. [4]). Výtvarná a literární portrét Růženy Jesenské od filoložky Flory Kleinschnitzové na úvodních stránkách podtrhovaly deklarovanou návaznost. Ve své podstatě měl nový *Kalendář* jinou intenci, spíše edukační, záchovnou, a také mu byly diktovány jiné cíle. Albína Dratvová ve svém komentáři vybroušeného předchůdce sice ocenila, ale hodnocení dodala ironický podtón: „[...] přepychová výprava kalendáře, křídový papír, reprodukce obrazů nejlepších tehdejších malířů, krásný obsah literární od největších spisovatelek a spisovatelů té doby.“ Zároveň vyzdvihla

jinou potřebu, která nad literární osudy stavěla praktické rady, dělbu práce a racionalizaci domácího hospodářství: „[...] ve sborníku tohoto druhu zvláště pro ženy je nutno jednat o ženském osudu, o jeho tragice a konečném vítězství nad nepřízní doby a okolí — jestliže žena má v něm nalézt zálibu“ (Dratvová 1942, s. 78).

Práce na *Kalendáři* začala 20. června 1940. Čtvrtého září byl ustaven termín pro sbírání příspěvků. Uzávěrka pak měla být v říjnu tak, aby se kalendář se objevil před Vánocemi. Redakčně *Kalendář* připravovala hlavně tajemnice výboru ÚŽ Běla Veselá za účasti dalších členek výboru, odpovědnost za *Kalendář* měla Marie Tumlířová. Za výtvarnou stránku v prvním ročníku odpovídala Alžběta Birnbaumová, která k vypracování grafické podoby přizvala svoji přítelkyni Martu Hušákovou. Kalendář je na první pohled hojně doprovázen reprodukcemi soudobých výtvarnic, původně si měly samy vybraly články, které by chtěly ilustrovat. Tento plán se nepodařilo zcela uskutečnit, výtvarný doprovod zůstal sice v rukou žen, ale nevzniklo příliš mnoho ilustrací přímo pro články, v *Kalendáři* se nakonec hlavně otiskovaly samostatně barevné reprodukce jednotlivých výtvarnic s jejich krátkými biografickými portréty.²³ „Kalendář bude obsahovati mimo kalendária s historickými a literárními údaji vzhledem k českým ženám články z oboru historického, literárního, praktického, původní beletrie, básně a překlady.“²⁴ Těmito slovy se obracela Běla Veselá k potenciálním přispěvatelům, a hlavně přispěvatelkám. Některé příspěvky si redakce vyžádala adresně, často šlo o rady a analýzy současné ženské kultury a ekonomiky, např. příspěvky Boženy Krchové věnované kultuře domova nebo dr. Rančákové, jež se měla zabývat vyhlídkami ženského pracovního trhu. Na druhou stranu šlo redakci — podobně jako v případě sborníků — o posilování paměti a propojování s národní minulostí. Proto byla oslovena např. Marie Alšová-Svobodová nebo si redakce vyžádala článek věnovaný Renátě Tyršové. Prosby o příspěvek byly zasílány mnohým osobnostem ženského života, spisovatelkám, básnířkám, historičkám, odbornicím z různých oborů veřejného a soukromého života.

Kalendář měl ambici být tematicky co nejširší, vědomě se orientoval za hranice domácnosti. Mezi oslovenými najdeme řadu významných žen první republiky, např. právničku Andělu Kozákovou, skautku Vlastu Koseovou, významnou brněnskou pedagožku a organizátorku Růženu Schutzovou nebo sokolskou náčelnici Marii Provazníkovou. Jejich účast měla potvrzovat význam *Kalendáře*. Veselá dokonce oslovila i některé etablované básníky, Jaroslava Seiferta, Františka Halase, Vítězslava Nezvala — její výzva zůstala zpravidla bez reakce. S lítostí, že nepřispěje, se omluvila Jarmila Glazarová, podobně též František Halas. Příspěvky se platily, stejně jako redakční práce a grafická úprava. Kalendář byl financován hlavně z inzerce, někteří oslovení inzerenti publikaci podpořili bez uveřejnění inzerátu. Navzdory veškeré

²³ Za výtvarnou složkou kalendáře stojí pravděpodobně i aspekty pragmatické. Zastavení trhu s uměním omezovalo existenčně výtvarníky i výtvarnice. Vytvářely se různé akce, výstavy a vydávaly se tiskoviny, které by umělce a umělkyně podpořily. Kalendář měl podobnou intenci. Např. Pech (2007) uvádí, že když při zrušení trhu s uměním umělci za protektorátu přišli o možnosti výdělků, hledaly se jiné způsoby, jako výstavy, tisky (viz zejm. cyklus *Národ svým výtvarným umělcům*) a jim podobné aktivity.

²⁴ Standardizovaná žádost Běly Veselé v mnoha dopisech žádajících příspěvky. NA, fond NRČ, kart. č. 289.

snaze výboru a osobním intervencím, založeným na osobních kontaktech z předválečné doby, *Kalendář* podporu od protektorátních úřadů nedostával. Do obou ročníků přispívaly články hlavně konzervativní české feministky, např. Běla Veselá, Marie Tumlířová, Růžena Pelantová, Věra Bednaříková-Turwaldová, najdeme zde již výše uvedenou Albínu Dratvovou a také literární historičky Věru Liškovou a Annu Císařovou-Kolářovou, anebo zmíněnou Floru Kleinschnitzovou.

Jména, která byla v kalendáři zastoupena, reprezentovala ve své době vysokoškolsky vzdělané ženy, které spolu pracovaly v platformě Sdružení akademicky vzdělaných žen, jež se ocitaly na periférii oboru a byly často v prekérním životním postavení vzhledem k zákonům o práci provdaných žen ve státních službách. Čtenářky se s velkou pravděpodobností rekrutovaly z týchž sociálních vrstev jako přispěvatelky. Přes svůj nevelký rozsah měl první ročník relativní úspěch, náklad se podle všeho podařilo rozprodat. V ohlasech, jež sbíralo Ústředí žen a o nichž se pak referovalo v zápisech ze schůzí, se konstatovalo, že čtenářky postrádaly v *Kalendáři* více humoru a také větší ohled na moravské ženy a jejich aktivity. Druhý ročník vyšel vstřícně hlavně posledně jmenovanému požadavku a věnoval se hojně moravskému folkloru a otázkám národopisu. Vedle očekávaných historických, národopisných, širěji edukačních a praktických článků pro domácnost mají oba svazky *Kalendáře* signifikantní výtvarný doprovod. V obou ročnících jde skoro výlučně o tvorbu soudobých výtvarnic. Kalendář na rok 1941 působí jako malá galerie tehdejších žen umělekyn. K tomuto dojmu přispívá způsob prezentace reprodukcí, často barevných, jež jsou doprovázeny krátkými biogramy. Jsou představena díla sochařek Karly Vobišové, Marty Jiráskové-Havlíčkové, B. W. Urbanové, malířek a grafiček Vilmy Vrbové, Julie Winterové-Mezzerové, Marie Kazdové, Marie Vořechové-Vejvodové, Olgy Berákové, Vlasty Dohnalové-Pešanové, Boženy Jelínkové-Jiráskové, Marie Hlobilové. Takováto systematická prezentace výtvarnic v dobrých barevných reprodukcích byla v původních *Kalendářích paní a dívek českých* neobvyklá, publikovaný výtvarný materiál v nich působil jako poněkud náhodně vybíraný, často šlo hlavně o významné mužské autority české národního umění. Výtvarnou koncepci protektorátního kalendáře měla na starosti Alžběta Birnbaumová. *Kalendář* tak lze chápat jako protějšek či ilustraci k článku Anny Masarykové pro sborník *Česká žena v dějinách národa*.

V plánu dalšího ročníku na rok 1942 se již nepočítalo s Birnbaumovou a do redakce byla přizvána Růžena Vacková.²⁵ Tato změna měla podle všeho politické pozadí, které souviselo s rozkolem uvnitř ÚŽ, způsobeným nekoordinovaným vstupem žen do Národního souručenství a sblížením některých žen s nacismem, jak je to zmíněno výše. V Ústředí vznikl ještě jeden projekt, mnohem ambicióznější, který potřeboval svoji vizuální podobu — výstava *Matka a dítě* —, a Vacková se zdála být ideální koordinátorkou výtvarné části a výtvarného pojetí výstavy. Sám *Kalendář* na rok 1942/43 však bohužel trpěl nedostatkem peněz a politickými zásahy a oproti prvnímu ročníku se v něm nachází mnohem méně ilustrací. Všechny se spojují svým tématem mateřství, jež je dáno záměrem připravit výstavu *Matka a dítě*. Najdeme zde sakrální obraz od Anny Roškotové, portréty matek od Linky Procházkové a Julie

25 Vacková v této době již také spolupracovala se skupinou, sledující u nás výrobu a výzkum V2, v níž např. participoval i fyzik Václav Dolejšek. Byla zatčena roku 1945, její synovci byli zastřeleni.

Procházkové-Zemanové, hlavičku dítěte od Zdeňky Schwarzové a dva dřevoryty Heleny Bochořákové Ze života indiánské ženy Nového Mexika. Zbytek výtvarného doprovodu tvoří folklorní materiál a ilustrace Milady Lexové k článku Františka Lexy o Egyptankách. Všem reprodukcím tentokrát chyběly biografické informace, i výtvarná složka působí, jako by byla rozrušena vnějšími zásahy. K pochopení výtvarné podoby *Kalendáře* je myslím potřebné zohlednit zmiňovaný neuskutečněný velký plán ÚŽ na výstavu *Matka a dítě*.

VÝSTAVA MATKA A DÍTĚ V ÚSTŘEDÍ ŽEN

Návrh výstavy *Matka a dítě*, tak jak se zachoval v archivu, se zdá i z dnešního pohledu skutečně olbřímí. Koncept výstavy byl rozdělen do devíti sekcí, za celou koncepci byl odpovědný komitét složený z vedoucích jednotlivých sekcí. Během roku 1940 a 1941 se na zasedání výboru ÚŽ vytvářela struktura výstavy a výstavního týmu. Finanční zdroje měly být čistě soukromé a výstava měla být umístěna do Uměleckoprůmyslového muzea. Ač nemáme příliš mnoho informací, dochovaná základní struktura ukazuje, jak komplexní byl záměr představit ženu v jejích mnohostranných podobách a zvýraznit její potřebnost ve společnosti a zmapovat všechny její úkoly. Pořadatelkám výstavy nešlo o historický vlastenecký model, ale o pragmatickou a sociologicky, pedagogicky a ekonomicky podloženou veřejnou rozpravu o ženě v době protektorátu. Plány výstavy byly pravděpodobně inspirovány komplexní výstavou ženského života, jak se jej podařilo představit roku 1929 na výstavě *Moderní ženy* na Brněnském výstavišti.²⁶

Záměr se však nepodařilo uskutečnit. Ideologické, politické i ekonomické důvody stály proti tomu. Dokonce se zdá, že ženy samy neočekávaly, že by se výstava mohla realizovat. Podle archivních materiálů byl nicméně určen termín, a to na duben 1941. Realizace se odsouvala, výstavní prostor v muzeu musel ustupovat německým institucím. Výstava by se však pravděpodobně nemohla uskutečnit, ani kdyby místo k dispozici bylo. Byla příliš ambiciózní a důsledně představovala ženu i v omezeném prostoru normativního diskursu domesticity a prokreace, do popředí stavěla jiné ženské úkoly a aktivity. Scelujícím záměrem byla sociologická, demografická a politická úvaha, kdo je žena v krizové době.

První sekcí se měla stát obecně „Žena“ a její koncept a smysl. Druhá sekce byla navržena pod názvem „Žena v umění“ s oddíly „Žena v uměleckém projevu výtvarném a literárním“, „Umělkyně matka“, „Matky vynikajících osobností“. Tento oddíl v návaznosti na úspěšné velké akce roku 1940, jež propagovaly ženu jako „kulturního činitele“, udával základní ideový tón. Na jedné straně se takto měla demonstrovat kreativita a sebevědomí ženy, její génius a svoboda, na straně druhé se takto podržovala moci esencialistického ideologického rámce nacismu. Tato elastická dvojakost či dvojkolejnost umožňovala docela dobře pokrývat různé konkrétní projevy, které by jinak nebyly možné. Podle dokumentů se zdá, že to byl hlavně tento oddíl, na němž se

²⁶ Předsedkyně Ústředí žen Tumlířová měla zkušenosti jak s touto ženskou výstavou, tak s reprezentační výstavou o Československu v Brně rok předtím (1928), jako jediná žena byla členkou přípravného výboru (srov. Pachmanová 2022).

pracovalo nejintenzivněji. Třetí oddíl měl představit ženu pod názvem „Matka a dítě v rodině“ a sledoval všechny roviny ženských povinností — instituční, právní zakotvení, vzdělávání, ekonomický, pedagogický a psychologický význam matky, stejně jako pragmatické otázky pomoci ženám, včetně její rekreace. Dítě mělo být sledováno samostatně jako svébytný celek se svými vlastními potřebami. Čtvrtý oddíl, „Příprava ženy pro rodinu“, úzce navazoval na oddíl třetí, který položil základ pro ideu, že nová matka se musí vzdělávat a musí vyhovovat moderním požadavkům i jako osobnost psychicky a fyzicky odolná, a zaslouží si, aby jí stát věnoval pozornost a podporoval ji. Oddíl sledoval vzdělávání a sebevzdělávání žen, poradní instituce a tělocvičné spolky apod. Pátý oddíl byl koncipován pod názvem „Matka a dítě v zákonodárství“. Šestý oddíl stejně jako sedmý měl reflektovat situaci žen mimo rodinu, v jejich povoláních a zaměstnáních jako výdělečně činné jednotky a také jako veřejně aktivní členky společnosti, včetně otázek jejich politického působení.

Počítalo se s tím, že výstava bude informativní ve vztahu k výdělkové práci. V podkladech se pod názvem „Matka výdělečně činná“ zařadily tyto otázky: zákony a nařízení, statistiky, město, venkov, problematika povolání — učitelek, dělnic, obchodnic, úřednic —, otázky odborových organizací a spolupráce s muži. Velmi pozoruhodné je, že jako vzory si autorky výstavy zvolily tři životy „výdělečně činných“ osobností: Boženy Němcové, její vnučky, významné sociální pracovnice Marie Záhořové-Němcové, a Anny Kavalírové, podnikatelky z dob „probuzení“. Závěrečný oddíl sledoval problematiku péče o matku a dítě s ohledem na moderní společnost a její plánování a řízení.

Šlo jen o plány a představy, částečně se je podařilo realizovat veřejnými přednáškami a pořady pro rozhlas. Zároveň se pro účely této spíše fiktivní výstavy vytvářel, či spíše měl být vytvářen soupis českých výtvarnic a archiv ženského výtvarného projevu, měla vznikat fotografická sbírka sakrálních obrazů s tématem matka a dítě v pražských kostelích a jiných institucích. Počítalo se také se zapojením brněnské Vesny. Za vše, co se týkalo výtvarných aspektů výstavy, zodpovídala Růžena Vacková. Pro přípravné práce se na schůzích výboru v letech 1941 a 1942 schvalovaly nikoli malé finanční prostředky. Výstava sice nakonec nemohla být realizována, Vackové však byla přesto vyplácena finanční podpora. Plánovaná, ale neuskutečněná výstava tak měla své konkrétní důsledky. Idea výstavy byla posledním velkým kulturním projektem ÚŽ, které se pak následně orientovalo na ekonomické a sociální otázky.²⁷

ZÁVĚR

Představitelky ÚŽ, jak jsem se snažila ukázat, nechtěly vyklidit veřejný prostor, chtěly zachovat alespoň nějakou možnost ovlivňovat české ženy, starat se o jejich veřejné postavení — hlavně těch, které pracovaly —, aby nebyly stigmatizovány, pokud chtěly mít své vlastní příjmy. Zabývaly se v okleštěné míře sociální a obecnou politikou, podporovaly mateřství jako ženský úděl a povinnost, které by však nemělo být zneužíváno.

²⁷ Neudržitelnost veřejného působení v letech 1942–1943 vedla ke specializovaným pracím vědeckého a sociálního charakteru, bez vnějších proklamací a bez většího veřejného zájmu. Ústředí se v těchto letech zapojilo do sociologického výzkumu života venkovských žen, vedeného Sociologickým ústavem, konkrétně prof. Karlem Gallou (Feinberg 2011).

Feminismus těchto žen byl tradiční, podporoval odlišnou a svébytnou roli žen a mužů. Věřily také ve specifickou a neredukovatelnou misi žen. Mateřství rozuměly jako svého druhu hrdinství, národní hrdosti. Schopnost být matkou však neredukovaly na fyzický biologický akt, nýbrž chápaly ji jako filozofické, etické a sociální poslání ženy vůbec. Mateřství, a to i mateřství duchovní, vnímaly proto jako vážnou společenskou službu, bez níž by veřejný život strádal, a byl by invalidní a jednostranný.

Za tuto iluzi se muselo platit. Ženy z ÚŽ postupně ustupovaly ze silných pozic diferenčního feminismu k povinné adoraci ženy doma. Ústředí žen vlastními aktivitami začalo podryvat své vlastní základy. Veřejné vystupování žen se měnilo podle situace, v období heydrichiády a po ní nemělo rétoricky daleko ke kolaboraci, jíž se většina žen z Ústředí žen účastnit nechtěla. Je velmi složité tento typ nacionálního feminismu hodnotit, a není to ani cílem našeho článku. Jde o jeden případ, jeden z mnoha obdobných.

ARCHIVNÍ ZDROJE

Fond Národního souručenství, Praha (č. fondu 453), Praha, Národní archiv, kart. č. 8, inv. č. 8, 17, zápisy ze schůzí.

Fond Národní rada česká, Praha (č. fondu 639), Praha, Národní archiv, inv. č. 129, kart. č. 288, 289, 290/1, 290/2, 290/3.

LITERATURA

Bahenská, Marie — Heczková, Libuše —

Musilová, Dana: *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci.* Veduta, České Budějovice 2017.

Bednařík, Petr — Jirák, Jan — Köpplová,

Barbara — Končelík, Jakub — Kryšpínová, Jitka (eds.): *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara. Stenografické zápisy Antonína Fingera z protektorátních tiskových porad 1939 až 1941.* Karolinum, Praha 2003.

Bednařík, Petr — Jirák, Jan — Köpplová,

Barbara: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti.* Grada, Praha 2011.

Brabec, Jiří: *Periodika a sborníky 1939–1945.*

Triáda, Praha 2023.

Brabencová, Jana: Marie Tumlířová (1889–1973), poslankyně Národního shromáždění ČSR za Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu (agrární stranu). In: Blanka Rašticová (ed.): *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 24.–25. května 2006.* Slovácké muzeum, Uherské Hradiště 2006, s. 269–272.

Brandes, Detlef: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945.* Prostor, Praha 2000.

Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století.* Univerzita Palackého, Olomouc 2001.

Burešová, Jana: Ženy a druhá světová válka. In: *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945). Sborník příspěvků ze sympozia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války.* ÚSTR, Praha 2009, s. 79–95.

Dratvová, Albína: *Zápisky.* In: *Kalendář paní a dívek českých 1942–1943. Ústředí žen při Národní radě české,* Praha 1942, s. 78.

Feinberg, Melissa: *Elusive Equality: Gender, Citizenship and the Limits of Democracy in Czechoslovakia.* University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2006a.

Feinberg, Melissa: *Dumplings and Domesticity: Women, Collaboration and Resistance in the Protectorate of Bohemia and Moravia.* In: Nancy Wingfield, Maria Bucur (eds.): *Gender and War in Twentieth*

- Century Eastern Europe*. Indiana University Press, Bloomington 2006b, s. 95–110.
- Feinberg, Melissa:** The Survey Project: Researching Women's Everyday Experience and Envisioning Modernity in Rural Bohemia at the End of the Second World War. *Journal of Women's History* 23, 2011, č. 4, s. 82–107.
- Gebhart, Jan — Kuklík, Jan:** *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Paseka, Praha 2004.
- Heczková, Libuše:** Kalendář paní a dívek českých a další ženské kalendáře. In: Tomáš Kubíček (ed.): *Česko-moravská pokladnice. České kalendáře 19. a první poloviny 20. století. Katalog k výstavě. Moravská zemská knihovna, Brno 2024*, s. 30–35.
- Janovský-Drážďanský, Karel:** *Svobodná Evropa/Svobodná Evropa ... a nyní se hlásí o slovo Karel Janovský-Drážďanský*. Papyrus, Vimperk 1995.
- Kapras, Jan:** „Národní rada...“. In: Růžena Bednaříková-Turnwaldová (ed.): *Česká žena v dějinách národa*. Novina, Praha 1940, s. 7.
- Kodetová, Olga:** *Národní rada česká, Praha (číslo fondu 639). Úvod k archivní pomůcce*. Národní archiv, Praha 1970 <<http://badatelna.eu/reprodukce/?fondId=2255&zaznamId=1035394>> [cit. 15. 4. 2014].
- Kubíček, Tomáš (ed.):** *Česko-moravská pokladnice. České kalendáře 19. a první poloviny 20. století. Katalog k výstavě. Moravská zemská knihovna, Brno 2024*.
- Musilová, Dana:** *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. Veduta, České Budějovice 2007.
- Musilová, Dana — Plachá, Pavla:** *Ženská nucená práce v Českých zemích 1939–1945*. *Theatrum Historiae* 24, 2019, s. 205–225.
- Nováková, Tereza:** *Kalendář paní a dívek. Ženský svět* 5, 1901, č. 21, 5. 12., s. 248, šifra Y. Z.
- Pachmanová, Martina:** *Civilizovaná žena. Ideál i paradox prvorepublikové vizuální kultury*. Odborná spolupráce Libuše Heczková a Kateřina Svatoňová. Vysoká škola uměleckoprůmyslová, Praha 2021.
- Pech, Milan:** *Stav výtvarné kultury za druhé světové války v Praze*. In: Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Jiří Pešek (eds.): *Documenta Pragensia sv. 26. Evropská velkoměsta za druhé světové války, každodennost okupovaného velkoměsta. Praha 1939–1945 v evropském srovnání*. Scriptorium — Archiv hlavního města Prahy, Praha 2007, s. 263–278, 678–679.
- Rašková, Jitka:** *Ženská národní rada a Národní souručenství*. *Historica Olomucensia* 53, 2017, s. 367–379.
- Rašková, Jitka:** *Reflexe nacistické propagandy na stránkách vybraných ženských časopisů List paní a dívek, Hvězda českých paní dívek, Eva. MEMO. Časopis pro orální historii / Oral History Journal* 2018, č. 2, s. 22–38.
- Rýznarová, Veronika:** *Miloslava Grimichová (1891–1957)*. Diplomová práce, vedoucí Dana Musilová, Historický ústav FF UHK, Hradec Králové 2017.
- Tomáš, František:** *Je sedm hodin středoevropského času. Postavy a příběhy ze začátků Svobodné Evropy*. J. Kanzelsberger, Praha 1991.
- Večeřa, Pavel:** *Ošemetné Scylly a zrádné Charybdy protektorátních novinářů. K projevům pasivní rezistence a kolaborace na stránkách českých tištěných médií za německé okupace (1939–1945)*. In: *Mediální studia* 3. Českomoravský novinář, Praha 2007, s. 252–271.
- Večeřa, Pavel:** *Žurnalisté mezi zradou a kolaborací. Moravská novinářská kolaborace před Národním soudem*. Masarykova univerzita, Brno 2014.
- Veselá, Běla (ed.):** *Žena v českém umění dramatickém*. Knihnice českých žen, sv. 2. Topičova edice, Praha 1940.
- Veselá, Běla:** *Dějiny Kalendáře*. In: *Kalendář paní a dívek českých na rok 1941. Ústředí žen při Národní radě české*, Praha 1940, s. [4–5].